

Homoeconomicus'tan Homoislamicus'a: Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Ali Can Yenice*

Received: 11.06.2020

Accepted: 19.08.2020

DOI: 10.25272/ijisef.751251

Type: Research Article

Öz

Homoeconomicus, ana akım iktisadın önemli postulalarından biri olarak iktisadi modellerde yer bulmaktadır. Bu postula, modellerin iç tutarlılığını sağlamanın yanında bir insan tasavvuru da oluşturmaktadır. Homoeconomicus'a heterodoks iktisatla birlikte Ortodoks iktisattan da itirazlar gelmektedir fakat ana akım iktisadın insan yaklaşımını, İslam iktisadı düşüncesi çerçevesinde ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada modern İslam iktisadı düşünürlerinin insana yönelik yaklaşımları dört kavram üzerinden değerlendirilmektedir. Bu kavramlar şunlardır: Bilgi, rasyonalite, objektivite, fayda/kâr. Bu kavramlar ana akım ile İslam iktisadındaki insan tasavvurlarının farklılıklarını göstermesi açısından zengin bir içerik sunmaktadır. Çalışmada modern İslam iktisadı düşünürlerinin insan tasavvuruna yönelik düşüncelerine yer verildikten sonra belirlenen kavramlar çerçevesinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Homoeconomicus, Homoislamicus, İktisadi insan.

Jel Kodları: B59, B15, B31

From Homoeconomicus to Homo Islamicus: A Comparative Research

Abstract

Homoeconomicus is found in economic models as one of the major assumptions of mainstream economics. This assumption, while providing the internal consistency of the models, also constitutes human thought. There are objections to Homoeconomicus from Heterodox economics along with Orthodox economics. However, the studies dealing with the human approach of mainstream economics within the framework of Islamic economics are almost nonexistent. In this study, the approaches of modern Islamic economics thinkers towards human are evaluated on four concepts. These concepts are: Information, rationality, objectivity, utility / profit. These concepts provide a rich content in terms of showing differences in human thought between mainstream and Islamic economics. In this study, the ideas of modern Islamic economics thinkers towards human imagery are explained on these concepts. Then, a comparative analysis is made within the framework of these concepts.

Keywords: Homoeconomicus, Homo Islamicus, Economic human.

Jel Codes: B59, B15, B31

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM), ayenice@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1869-6814

Giriş

İnsan; dinler tarihinin, bilim tarihinin, siyasi tarihin, sosyolojinin, psikolojinin ve iktisat gibi sayısız disiplinin çalışma konusu olmuştur. İnsanı açıklama ve yönlendirme çabası çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim iktisat bilimi de –bilimsel hüviyetini son birkaç asırda kazanmasına rağmen- insan üzerine fikirler üretmiş ve insanı bilimsel çalışmanın bir parçası haline getirmiştir. Bu doğrultuda ana akım iktisadın içerisinde insan tipi olarak “*homoeconomicus*” kavramsallaştırmasına daha çok itibar edilir olmuştur.

İktisat biliminin, insana dair yorumlamalarını iki düşünce üzerinde toplulaştırmak mümkündür. İlki fizik biliminden etkilenen iktisadi görüşler neticesiyle insanları tek tip bir rasyonalite algısıyla değerlendiren *homoeconomicus* diye adlandırılan model, ikincisi ise bunun tersine her insanın birbirinden farklı olduğunu, dolayısıyla tek tip bir rasyonalitenin uygun olmadığını savunan yaklaşımdır. İktisat biliminin geldiği nokta itibarıyla ilk tip *homoeconomicus* modeli daha çok tercih edilerek bilimsel çalışmaların objesi olmaktadır.

Bu çalışmanın ilk kısmında neoklasik modelin *homoeconomicus* modelinin özelliklerine değinilmektedir. *Homoeconomicus*'un özellikleri belirtildikten sonra, belirli kavramlar çerçevesinde (bilgi anlayışı, rasyonalite, objektivite ve fayda/kâr yaklaşımı) insan anlayışı ele alınacaktır. Sonraki kısımda bu kavramlar üzerinden İslam iktisadı çalışmaları yapan düşünürlerin çalışmaları incelenecektir. Son kısımda ise buradan yola çıkarak 'homoeconomicus' ile 'İslam İktisadında İnsan' arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1. Neo Klasik Modelde İnsan Düşüncesi: *Homoeconomicus*

Homoeconomicus düşüncesinin felsefi temelleri Bentham tarafından oluşturulmasına rağmen literatüre dâhil olması 1848'de John Stuart Mill'in “*Essay on Some Unsettled Questions of Political Economy*” adlı eseriyle olmuştur. Mill çalışmasında her ne kadar 'homoeconomicus' kavramını kullanmasa da ilk düşünsel çerçevesini ortaya koyduğu bilinmektedir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Jevons, Walras ve Menger gibi marjinalist iktisatçılar Mill'in düşüncelerini matematiksel yollarla teorik düzeyde ifade etmişlerdir (Levent, 2019, s. 104; Madi, 2014, s. 107).

Jeremy Bentham¹ 18. yüzyılın son çeyreğinde, Doğa Kanunu felsefesinin geçerli olmadığını ileri sürerek 'faydacılık' düşüncesini oraya atmıştır. Doğa Kanununa göre insan tabiattaki gibi özgür bırakıldığında iyi ve kötüyü kendi isteğine göre seçebilmektedir. Ancak Bentham, insanı tamamıyla ahlaki duygularından arındıracak bir düşünce ileri sürmüştür. Pek çok filozofta olduğu gibi Bentham'a göre de insan, iki tür davranışla karşı karşıyadır: Zevk alma ve acıdan kaçınma. İnsan davranışlarını bu iki unsur yönlendirirken, fayda seçim sebebini oluşturur. İnsan acıdan kaçındığında veya zevk aldığıda fayda veyahut mutluluğa ulaşacaktır (Bentham, 1781, s. 14). Kazgan'a göre; faydacı felsefenin kurucusu sayılan

¹ Jeremy Bentham (1748-1832) ayrıntılı bilgi için : “*Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş*”, 1789

Bentham, liberal iktisadi düşüncedeki 'Doğa Kanunu' nun farklı bir şekilde izahatını yapmaktan öteye gitmemektedir (Kazgan, 2011, s. 60).

Bir edimin ahlaki olmasını, ondan elde edilen faydaya bağlayan Epikürcülerden beri faydacı düşünce birçok bilimi etkilemiştir (Sedlacek, 2012, s. 272). İktisat biliminde klasik iktisatçılarla başlayan faydacılık, gelişimini neoklasik okulda tamamlamaktadır. Faydacı insanın temel özelliklerini sıralayacak olursak;

-İnsanın en baştaki tercihi, kendi faydasını arttırmaya (zevki çoğaltıp acıyı en aza indirmeye) çalışmaktır.

-Rasyonel davranış (fayda ilkesi gereğince) sergilemektedir.

-Zevk- acı muhasebesi neticesinde '*en büyük sayı için en büyük mutluluk*' vardır (Kazgan, 2011, s. 61; Ruben, 2013, s. 34).

- Birey özgür ve eşittir.

- Piyasa içerisinde üretici /tüketici veya ekonomik diğer birimler tam bilgiye sahiptir. Yani tüketici satın alacağı mal ile ilgili tüm ayrıntılara (malın fiyatı, emsal malların fiyatı, malın içeriği vd.) hâkimdir. Aynı durum üretici için de geçerlidir.

- Tüketici faydasını en fazla noktaya ulaşmasını ve üretici de kârını ulaşabileceği en yüksek seviyeye çıkarmayı istemektedir. Dolayısıyla üretici/tüketici karşılaştığı seçenekler arasından kendisi için en faydalısını seçmektedir. Sonuç olarak fayda çokluk ile anlam kazanırken miktar olarak çok olanın az olandan daha değerli olduğu düşünülmektedir.

- Ekonomik davranışlarında ahlakilik aranmaz (Zaim, 1992, s. 165), iktisadi kazanç (fayda/kâr) seçim sebebidir (Akyıldız, 2008, s. 30; Candan ve Hanedar, 2005; Sarfati, 2004, s. 117).

Rasyonel insan neoklasik model içerisinde hayati bir öneme sahiptir. Model gereği bireyin çıkarından/faydasından/mutluluğundan toplumun mutluluğuna ulaşılır. Görünmez el denilen piyasa mekanizmalarıyla bireyin çıkarı en fazla noktaya ulaştığında toplumun da çıkarı en yüksek seviyeye çıkacaktır. Dolayısıyla insanın kendi fayda/kârını önemsemesinde ve bu amaçla hareket etmesinde bir sakınca görülmemektedir. Çünkü bu teorik çerçeve içerisinde birey için iyi olan toplum için de iyi demektir (Dinler, 2004, s. 300). Ancak Stiglitz'e göre ise kişisel çıkar arayışı, refahın bütün herkese ulaşmasını sağlamamış aksine bankalar işçiler, vergi ödeyenler, hanehalkları ve ekonomi için çok daha büyük bir felakete sebep olmuştur. Bu doğrultuda; ABD'deki binde 1'lik kesimin bir buçuk günde kazandığı, en alt yüzde 90'lık kesimin bir yılda kazandığına neredeyse eşit olduğu bir adaletsizlikten bahsetmektedir (Stiglitz, 2012, s. 47). Pek çok ülkede refahın topluma dengeli bir şekilde dağılmadığını ortaya koyan benzer verileri görmek mümkündür.

Neoklasik modelin ürettiği insan modelinin çıkmazları ve toplumsal refaha negatif katkıları ana akım iktisat ve davranışsal iktisat içerisinde de tartışılmaktadır. Bu çalışmada bu tartışmalardan ziyade İslam iktisadı literatürünün konuya katkılarına yer verilecek ve tartışma; bilgi anlayışı, rasyonalite, objektivite ve fayda/kâr anlayışı çerçevesinde ele

alınacaktır. Çünkü ana akım içerisindeki tartışmaları zikredilen kavramlar etrafında bir araya toplama mümkündür.

1.1. Bilgi Anlayışı

Homoeconomicus'un tarih sahnesinde yerini alması, iktisadın laikleşme süreciyle ve hâkim inanış olmasıyla yakından ilişkilidir (Özel, 1994, s. 13). Bu süreci 17-18. yüzyıl Avrupa'daki Rönesans ve reform hareketleri ile ilişkilendirmek mümkündür. Aydınlanma ve laisizm ile birlikte kiliseye karşı mücadele eden burjuva hareketlerinin başarı elde etmesi sonucu kapitalizmin ve onun öğretisi olan liberal iktisadi davranışların bilgi anlayışı belirginleşmiştir. Bu doğrultuda akli temel alan bilgi, gözlem ve deney yoluyla elde edilmektedir. Bu bilgi aynı zamanda gerçeğin de bilgisi olmaktadır (Tabakoğlu, 2008, s. 177). Dolayısıyla bilgi seküler ve nesnel olmalıdır. Neoklasik iktisatta yöntem temel olarak akılcı, soyutlayıcı, matematiksel statik denge, tümdengelim ve tümevarım şeklinde özetlenebilmektedir (Baloğlu, 2004, s. 106; Erkekoğlu, 2015, s. 95; Sarfati, 2004, s. 119).

1.2. Rasyonalite

Neo klasik analizin ve ana akım iktisadın önemli bir unsuru olan homoeconomicus, akılcı bir yöntem takip etmektedir. Özel'in iktisadın laikleşmesi olarak adlandırdığı dönem (17-18.yy) itibarıyla doğa bilimlerindeki gelişmenin karşılığı iktisatta akılcılığın gelişmesine tekabül etmektedir (Özel, 1994, s. 11).

Ana akım iktisatta davranışların rasyonel olduğunu tanımlamanın iki temel metodolojisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki rasyonaliteyi seçimlerin iç tutarlılığı olarak görmek, ikincisi ise rasyonaliteyi kişisel çıkarın azamileştirmesi ile özdeşleştirmektir (Buğra, 1995).

Rasyonalizm, kişinin alternatif seçenekler arasından en uygunu seçebilecek akli yöntemi izlemesi sonucunu doğurmaktadır. Nitekim mikroekonomide tüketici faydasını azamileştirirken akli yönetime başvurmaktadır. Ancak böyle bir yöntem izlenebilmesi için şahsın tam bilgiye sahip olması gerekmektedir ki homoeconomicus hem tam bilgiye hem de rasyonaliteye sahip birey olarak tanımlanmaktadır (Erkekoğlu, 2015, s. 96). Bu doğrultuda homoeconomicus kısıtlı bir bütçeyle alternatif seçenekler arasından faydasını rasyonel yöntemle arttırmaya çalışan birey olarak ifade edilmektedir (Akyıldız, 2008, s. 30).

İktisadın rasyonalitesi ve homoeconomicus pek çok tartışmaya konu olmuştur. Bu doğrultuda Herbert Simon'un ifadesiyle 'sınırlı rasyonellik' (Akyıldız, 2008, s. 34) ve risk durumlarında daha az rasyonel olma durumunu çalışarak ödül alan Kahneman ve Tversky² zikredilebilmektedir. Davranışsal iktisat literatüründen rasyonaliteye yönelik yapılan

² Kahneman ve Tversky 2002 yılında yapmış oldukları çalışma üzerine Nobel ödülünü almaya hak kazanmışlardır. 'Beklenti Teorisi' ni ortaya çıkaran iki bilim adamı, belirsizlik ve risk durumlarında insanların tahmin edildiği gibi rasyonel davranmadıklarını ortaya koymuştur.

Ayrıntılı bilgi için : Kahneman, Daniel ve Amos Tversky (1979), Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk, *Econometrica* 47.

Tversky, A., ve Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, Cilt 185, 1124-1131

eleştiriler bilimsel camiada kabul görerek, insanın mekanik işleyişe sahip bir robot olmadığı aksine duyguları ve “dürtü”leri olan bir varlık olduğu kanısı oldukça yaygınlaşmıştır.

1.3. Objektivite

Objektivite, insanın davranışlarının sonuçlarını fayda üzerinden hesap yaparak gerçekleştirmesine olanak sağlamaktadır. Bentham’ın fayda düşüncesinin temelinde subjektif değerler olmasına karşın insanın fayda yaklaşımı (acı-zevk muhasebesi) objektif olarak değerlendirilmektedir (Erkekoğlu, 2015, s. 113; Sarfati, 2004, s. 114). Bireyin faydacı davranışlarının objektif, yani nesnel tutum olarak değerlendirilmesi iktisat biliminin faydaya bilimsel bir unvan kazandırmasına sebep olmaktadır. Nitekim neoklasik modelde faydanın nesnel yöntemlerle ortaya konulduğu gözlemlenmektedir.

İnsanın değer yargılarından bağımsız bir şekilde faydasını arttırmasıyla toplumsal refahın da artacağı düşüncesi, soyut ve teorik yöntemlerle izah edilmektedir (Kazgan, 2011, s. 177). Aydınlanma ile birlikte, gerçeğin bilgisine akıl yoluyla ulaşabilecek olan rasyonel birey, bu süreçte doğa bilimlerindeki nesnellığı iktisada da uyarlamıştır (Erkekoğlu, 2015, s. 119).

1.4. Fayda/Kâr anlayışı

Homoeconomicus’un en temel özelliklerinden biri faydacılıktır. Bentham’ın zevk-acı muhasebesi, iktisadi adamda kısıtlı kaynaklarla azami faydaya ulaşmayı hedeflemek şeklinde uyarlanmıştır. Neo klasik modelin en önemli varsayımı olan homoeconomicus’, piyasada mevcut seçenekler hakkında tam bilgiye sahip olup alternatifler arasından fayda veya kârını en yüksek seviyeye çıkaracağı öngörülmektedir. Bu açıdan insan ben merkezli tanımlanırken, onun bencil, çıkarıcı zevk peşinde hareket ettiği makul karşılanmaktadır (Baloğlu, 2004, s. 110).

Homoeconomicus’un en çok tartışılan özelliklerinden olan benmerkezci faydacılık anlayışı tüketici teorisinde bireylerin iktisadi çabaları ‘para kazanma’ düşüncesidir. Bu da bireyde maksimum fayda ve minimum zahmet anlayışıyla ortaya çıkmaktadır (Madi, 2014, s. 124).

2. İslam İktisadı Çalışmalarında İnsan Yaklaşımları

2.1. Sabahattin Zaim’in İnsan Yaklaşımı

İslam iktisadı alanında Türkiye’de ilk yazarlardan Sabahattin Zaim, iktisadi hayat, sosyal hayat, din hayatı diye ayrımlara gitmezken birinin varlığının öbürüne bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan iktisadi insana (homoeconomicus) en çok eleştiri getirenlerin başında gelmektedir. Zaim’e göre 19. yüzyıldan itibaren materyalizm (maddeci yaklaşım) görüşüyle sosyal düzen sadece iktisadi açıdan ele alınmakta olduğundan sosyal yapıda sorunlar (krizler, sosyal çatışmalar vd.) ve manevi alandan kopuşlar (sekülerleşme) yaşanmaktadır (Zaim, 1992, s. 16).

Batı iktisadi birikiminden farklı olarak İslam ekonomisi değer yargılarına sahiptir. Hatta Zaim’e göre Batı kökenli iktisat bilimi de değer yargılarına sahiptir. Ancak bunu, matematiksel modellerin ardına gizlemekte ve objektif olduğu izlenimini vermektedir. Bunun bilimsel

çalışmanın usulüne uygun olmadığını dile getiren Zaim, aslında değer yargıları içeren ve bunu da dile getiren çalışmaların bilimsel olduğunu ifade etmektedir (Zaim, 1992, s. 47).

Zaim, iktisat biliminin insanı homo-economicus olarak tanımlamasını reddederek, sadece ekonomik davranışların insanı açıklamada yetersiz olduğunu ifade eder. Bu açıdan iktisadi tercihler sosyal hayatın bir parçasıdır ve salt iktisadi tutumlar bir insanı tanımlamada yetersizdir. İnsan daha kapsamlı bir tanımlamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan Zaim insanın insanı tanımlamasını kabul etmeyerek '*Homo İslamicus*' terimini kullanmıştır (Zaim, 1992, s. 161).

Din ve sosyal hayat bir arada değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda dünyevi işlerin iki boyutlu karşılığı vardır. Bu karşılık uzun vadeyi hesaba katan insan vizyonunu oluşturur ki bu anlayışa göre o insan Müslüman insandır (Zaim, 1992, s. 162).

Zaim'in görüşüne göre rasyonel insanın eksikliği, sadece madde üzerinden dünyayı tanınması ve ona göre işler yapmasıdır. Davranışlardaki tek boyutluluk ahlakilik değerini hesaba katmamayı oluşturmaktadır. Bu da toplumsal refahın oluşmasına engel teşkil etmektedir (Zaim, 1992, s. 165).

İnsanın yaptığı işlerdeki dünya ve ahiret karşılığını hesaba katması, maddeyle olan ilişkisini '*emanetçi*'lik bağlamında değerlendirmesinden ileri gelmektedir. Bu açıdan insan yeryüzündeki tüm yaratılmışların esas sahibi değil, onları belirli bir amaç için kullanabilecek emanetçi olmaktadır. İnsanın eşyayla ve diğer insanlarla olan ilişkisinin yegâne amacı '*Yeryüzünün Halifesi*'³ gagesinden ileri gelmektedir. Bu sorumluluk kişiye ahlakilik ve yüce bir sorumluluk vermektedir. Yeryüzünün halifesi olan insan, toplumun dünya ve ahiret refahı için çalışacaktır. Dolayısıyla insanın sadece ferdi faydayı değil toplumsal faydayı da hesaba katması gerekmektedir (Zaim, 1992, s. 182).

Rasyonel insan, iktisat biliminin gelişimi içerisinde objektif bir çerçeveye konulmuştur. Aslında objektiflik kriteri değer hükümlerine bağlı olmamayı veya birçok insan için belirli seçeneklerin makul olduğuna işaret eder. Ancak insanın toplumdan ve değer yargılarından soyutlanarak yaşayamadığı ele alınırsa rasyonel insan modelinin objektif olduğu kanısının gerçek olmadığı ortaya çıkacaktır (Zaim, 1992, s. 166).

Homo-economicus modeli, insanın bilimsel birikiminin bir ürünüdür. Daha açık bir ifadeyle insanın akılla geliştirdiği bir prototiptir (Zaim, 1992, s. 166). Bu açıdan eleştiriye açıktır. Müslüman insanın ortaya çıkışı ise ilahi kaideler ve peygamberi örnekliklere

³ Ayrıntılı bilgi için: "Fizilal'ül Kur'an Tefsirinin Türkçe Açıklaması" Seyyid Kutub, ve "Tefhimu'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri" Mevdudi

Bakara Suresi 30: "Hani Rabb'in, meleklere "Ben yeryüzünde bir **halife** yaratacağım" demişti. - Melekler "Ya Rabbi sen yeryüzünde kargaşalık çıkaracak, kan dökcek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor, takdis ediyoruz" dediler. Allah meleklere "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" dedi.

En'am Suresi 165: Sizi yeryüzünde **halife** yapan ve verdiği nimetler hakkında sınavdan geçirmek için bazılarınızın derecesini diğer bazılarınızdan üstün kılan O'dur. Hiç şüphesiz Rabbinin cezalandırması gecikmesizdir, aynı zamanda O, bağışlayıcı ve merhametlidir."

dayandırılmaktadır. İnsanı insanın tanımlaması ve yönlendirmesinin yerine insanı yaratıcının tanımlaması ve yönlendirmesi daha sağlıklı bir seçim olacaktır. Bu açıdan Zaim yaptığı çalışmalarında insanı, '*Homo İslamicus*' olarak ele almaktadır.

2.2. Ahmet Tabakoğlu'nun İnsan Yaklaşımı

İslam iktisat tarihi ve İslam iktisat düşüncesi alanında Türkiye'de önemli eserler veren Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş* adlı eserinde zihniyetten başlayarak insan ve iktisat arasındaki karşılıklı etkileşimi sarıh bir şekilde ortaya koymuştur (Tabakoğlu, 2008). Bu doğrultuda insan, mutlak gerçeği (hakikati) arayan varlık olarak tanımlanmaktadır. Batı bilimlerinin gelişmesi skolastik düşünceden kopuşla, pozitif ilimleri keşfetmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Doğası gereği seküler bir anlayışa sahiptir. Bilimsel gelişmenin ortaya çıkmasının batıdaki sürecini (Hristiyan düşüncesinden kopuş-Pozitif İlimler-Seküler Bilgi) ifade ettikten sonra; bu sahada üretilen bilginin aklı ve gelişmeyi hedef aldığı ortaya koyulmaktadır (Tabakoğlu, 2008, ss. 31-34). Tabakoğlu bilginin kaynaklarını usûl ilminden yola çıkarak; beş duyu, akıl ve sadık haber (Kur'an ve Sünnet) olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla değer yargısı içeren bir bilgi anlayışına sahiptir (Tabakoğlu, 2008, s. 55).

Kapitalizmin Batı içerisindeki geçirdiği evreleri sıralayan Tabakoğlu, küreselleşmenin sonucunda kapitalist anlayışın, ülkeleri '*gelişmiş veya azgelişmiş*' olarak sınıflandırdığını ifade etmektedir (Tabakoğlu, 2008, s. 30) Gelişmiş Batı karşısında gelişmemiş olduklarını kabul eden Doğu toplumları, Batı'nın kalkınma anlayışını takip ederken kendi kültür ve medeniyetlerinin etkisizleşmesine sebep olmuşlardır (Tabakoğlu, 2008, s. 34). Tabakoğlu, Batı bilimsel birikimini izleyen Müslümanların/Müslüman ülkelerin kendi değerleriyle Batı değerleri arasında bölünme yaşadığını vurgulamakta ve bilginin üretilme sürecinde, kendi kaynaklarından ilham almayan toplumların, değerlerinin zıddına evrileceğini veya çoğunluğun uydusu durumunda kalacağını dile getirmektedir. Tabakoğlu İslam dünyası ve Batı dünyasının etkileşimini kabul ederken, bahsi geçen sorunun çözümünün ise bunları özü itibarıyla farklı iki dünya olarak kabul etmekten geçtiğini belirtmektedir (Tabakoğlu, 2008, s. 31).

İslam'da dengenin üç yönü bulunmaktadır. Bunlar; evrenin dengesi, insanın dengesi ve toplumun dengesidir (Tabakoğlu, 2008, ss. 79-106). Tabakoğlu bu açıdan insanın kendi içerisinde dengesinin üzerinde durarak insan davranışlarının çift boyutluluğuna (dünya-ahiret) vurgu yapmaktadır (Tabakoğlu, 2008, s. 80). İnsanın dengesinde -adalet ile aynı kökten gelen- itidal kavramını kullanarak, israf (aşırı harcama) ve taktîrden (yetersiz harcama) uzaklaşmayı esas almaktadır. İslam'da insan, kapitalizmin ortaya çıkardığı her şeyde menfaat hedefleyen rasyonel insandan (homoeconomicus) farklıdır. İnsanın davranışlarında kulluk şuuru ön planda olmalıdır (Siddiki'den aktaran Tabakoğlu, 2008, s. 82).

Tabakoğlu, insanla ilgili çıkarımlarını bir özün (İslam) parçasından hareketle ifade eder. Bu açıdan insanı sadece maddi kaygıyla hareket eden ve çıkarını önemseyen rasyonaliteye mahkûm etmek sağlıklı bir yorum olmamaktadır. "*Günümüz sömürüye dayanan iktisadi-içtimai sisteminde insanların en önemli meselesi iktisadi endişe haline gelmiştir. Oysa insanların normal*

şartlar altındaki tercihlerine göre ahlâki-rûhî, estetik, siyasi ve içtimai değerler daha önemli yer kaplar.” (Tabakoğlu, 2008, s. 82) Dolayısıyla tüm ilimleri, bir bütünlük içerisinde ele alarak İslami hayat görüşünün çerçevesi içerisinde değerlendirilmektedir.

2.3. Mehmet Asutay'ın İnsan Yaklaşımı

Asutay politik ahlak ekonomisi fikriyle, insanın sadece ekonomik davranışlarıyla ifade edilmesi fikrinin karşısında yer alan bir tez ileri sürmüştür (Asutay, 2007a, s. 4). İslam dininin metodolojik açıdan üç ana yönü olduğunu (akide-şariat-ahlak) ileri sürerek insanın ekonomik davranışlarının ahlaki yöne sahip olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla insan sadece maddi kaygı (fayda/kâr) ile hareket etmemekte, davranışlarında ahlakiliği de gözetmektedir. Bu varsayımda insan rasyonalitenin dışına çıkmamaktadır. Bilimin geldiği noktada, insanın kendini ve çevresini keşfiyle bir öte dünya inanışı ortaya çıkmaktadır. Böylece insan mutlak rasyonel bir tutum içerisinde olarak; uzun dönemli (dünya ve ebedi dünya/ahiret) bir seçim yapabilmekte kazancını yine en üst seviyeye çıkarabilmektedir (Asutay, 2007b, s. 12). Böylece insan, ebedi dünyayı hesaba kattığı için davranışlarına uzun dönemi etkileyen bir kutup daha eklenmektedir.

İslam ahlâk ekonomisinin geleneksel iktisadi görüşten belirli noktalardaki farklılıklarını belirten Asutay, ahlâk ekonomisinin Kur'an ve Sünnet temelli bilgi anlayışına (epistemoloji) sahip olduğunu belirtmektedir (Asutay, 2007b, s. 5). Bu doğrultuda kutsala atf yapan bilgi anlayışı pozitivist bilgidan ayrılmaktadır. İktisadi dünyada var olan bireylerin değer yargılarına göre seçim yapması bir sistem olarak İslam Ahlâk ekonomisinin oluşturulması açısından önemli unsurlardandır (Asutay, 2007b, s. 6).

Homoeconomicus tipi insanda ihtiyaçlar sepeti çoğunlukla maddi olmakla birlikte davranışlarda ahlakilik aranmamaktadır. Dolayısıyla kanun koyucunun müsaade ettiği ölçüde insan serbest olmakta ve seçimlerini maddi karşılığa göre yapmaktadır. Ahlaki insan düşüncesinde insanın ihtiyaçları hem maddi hem de manevidir. Dolayısıyla insan sadece maddi edinimleriyle kazancını en yükseğe çıkaramamakta, ona bir de manevi ihtiyaçlarının karşılanması sorumluluğu verilmektedir (Asutay, 2007b).

Ekonomik, sosyal ve siyasi, özetle tüm çalışma alanlarının İslam'ın bir parçası olarak tanımlanması gerekmektedir (Asutay, 2007b, s. 3). Dolayısıyla ekonomi de İslam dini içerisinde sadece bir parça veya bir yön olma durumunu ifade etmektedir. İslam politik ekonomisi/ ahlâk ekonomisi de konum olarak İslam dininin bir parçasıdır.

Asutay, homo-economicus yerine Homoislamicus veya Tabii/Tebaa⁴ (Tebaa'ya) kavramlarını tercih etmiştir (Asutay, 2007b, s. 16). İnsan, sadece “*maddi rasyonalite*” ile değil aynı zamanda manevi rasyonaliteye göre de hareket etmektedir. İktisadi insandaki serbestlikten -kanunların müsaade ettiği ölçüde serbest- farklı olarak, insanın özgürlüğü ona Allah

⁴ Tâbiîn “Bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek” anlamındaki teba' kökünden türeyen tâbi'in, bir kimseye uyan, onu izleyen kişi anlamına gelmektedir (Ulu, 2010). Buna göre tabii olan kişi, belirli bir değer yargılarına sahip olarak hareket edecektir.

tarafından yalnızca 'iyi' ye kullanılması için verilmiştir ve her davranışının bir karşılığı vardır (Asutay, 2007b, s. 8). Dolayısıyla insan mutlak anlamda serbest olmamakta kendi refahıyla toplumun refahının çatıştığı noktada iki dünyayı da gözetererek daha rasyonel bir seçim yapmaktadır.

İnsanın gönderilişi ve yeryüzündeki gayesi 'Yeryüzünün Halifesi' olarak dünyayı barış ve güven içerisinde yönetme sorumluluğu ile birleşmektedir. Bu, insan-insan ilişkisine ve insan-eşya ilişkisine bir vizyon katmaktadır. İnsan, eşyanın kullanım hakkına sahip olmakla birlikte kendi geliş amacına uygun kullanma sorumluluğunu da üzerine alarak bir 'emanetçi' konumuna gelmektedir (Asutay, 2007b).

İnsan yeryüzünde üstün bir görev olan 'Yeryüzünün Halifesi' olduktan sonra sorumlulukları da kabullenmiş demektir. Tüm bir insanlığa hizmeti içeren bu sorumluluk; refahı topluma adil yaymayı, evrensel dayanışmayı, eşyayı emanetçi anlayışıyla kullanmayı, mütevazı bir yaşam tarzını ve insanın seçim özgürlüğünü önceler.

İslami hayat görüşü düzenleyici ve değiştiricidir. Bu dine mensup insan, iktisadi görüşüyle hayat görüşünü ayırtmamakta bu ikisini hatta diğer alanların hepsini bir potada eriterek bir bakış ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu açıdan, ahlak ekonomisini gerçekleştirmek isteyen ahlaki insan/yeryüzünün halifesi olarak aktif sorumluluk almakta, dönüşümün aktif bir unsuru olmaktadır (Asutay, 2007b).

2.4. Asad Zaman'ın İnsan Yaklaşımı

Asad Zaman İslam ekonomisini geleneksel iktisadi düşünceden ayrı tanımlamakta, bilgi ve uygulama alanları açısından farklı özellikleri olduğunu vurgulamaktadır. Zaman, İslam ekonomisini 'İnsanın bireysel (mikro), toplumsal (meso) ve ümmetsel (makro) iktisadi davranışlarını Allah'ın emirlerine göre uygulama gayretidir' şeklinde ifade etmektedir (Zaman, 2015, s. 4).

Zaman'a göre Batı bilgi teorisi Aydınlanma düşünürleri tarafından Hristiyanlığın eleştirisi neticesinde gelişimini tamamlamıştır. Bu doğrultuda bilgi, değer yargılarından bağımsız (nesnel) ve akla uygun (rasyonel) olmalıdır. Pozitivist yöntemin sonucunda gözlem ve mantık ile geliştirilen bu bilgi, insanın davranışlarını deneyimleriyle açıklamaktadır. Ancak Kur'an'daki; 'Ama davamız uğruna üstün gayret edenleri biz yollarımıza iletacağız...' Kur'an-ı Kerim'in 29/69'uncu ayetinden yola çıkarak Zaman, insanoğlunun ihtiyaç duyduğu bilginin dini gayret gösterildiğinde ona verileceğini ifade etmektedir. O halde başlangıç itibariyle bilgi teorisinin farklılaşması gerekmektedir. Bu noktada Zaman, bilginin Kur'an ve Sünnet'ten bağımsız ele alınamayacağı görüşünü ortaya koymaktadır (Zaman, 2015, s. 6).

Seküler bilgi gerçeğin bilgisi olup yansız ve nesnel olmalıdır (Zaman, 2015, s. 5). Aynı şekilde bilim adamı mevcut verileri analiz ederken tarafsız ve nesneldir. Bilgiyi ve insanı ayrı ayrı ele alan bu görüş gayri İslami olarak ifade edilmektedir. Çünkü Müslüman ilim adamı, ekonomik adaletsizliklere tarafsız ve objektif bir gözlemci olarak yaklaşmamalıdır. Bu açıdan iktisadi sorunları tespit ettikten sonra çözümler ortaya koymalı ve dönüşümün bir parçası olmalıdır. Bu doğrultuda "Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Eğer eliyle değiştirmeye gücü

yetmezse diliyle, ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle. Ve işte bu, imanın en düşük mertebesidir" (Sahih-i Müslim,78) hadisini örnek gösteren Zaman, yanlışlığın çözümü için bir eyleme işaret ederek, nesnellik ve tarafsızlığın Müslümanın yöntemi olmadığını ifade etmektedir (Zaman, 2015, s. 7).

Homoeconomicus terkinini eleştiren Zaman bunun yerine Homo İslamicus'u tercih etmiştir. Ancak sosyal hayatta homo-economicus'un daha yaygın olduğunun farkında olarak bunun ideal olduğunu doğrulamayacağını dile getirir. İnsanın başarması gereken hedeflerinin doğru tanımlanması önemlidir ve hedeflerin başarılabılır olmasından ziyade çözüm için nasıl çalışılması gerektiğinin cevaplanması daha elzemdir. Yani Homo İslamicus'un olmaması onun önerilemeyeceği sonucunu doğurmamaktadır (Zaman, 2015, s. 8).

Pozitivist bilgi teorisi; bilgiyi pozitif ve normatif olarak ayırıp, normatif bilgiyi değer yargıları içerdiğinden dolayı anlamsız kabul etmektedir (Zaman, 2008, s. 8). Aynı pozitivist söylemi takip eden batı ekonomi bilimi, İslam ekonomisinin normatif mi pozitif mi olduğunu tartışmaktadır. Ancak Zaman'a göre İslam ekonomisi ne normatiftir ne pozitiftir; İslam ekonomisi dönüştürücüdür. İslam, ideal bireyden ideal topluma dönüşümü sağlamaktadır (Zaman, 2015, s. 32).

Zaman, İslam iktisadının neoklasik modelle benzerliklerini ifade eden görüşleri eleştirmektedir. Neoklasik modeldeki; kendi faydasını ve kârını en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışan bencil bireyin Kur'an'da geçtiği söylenmektedir. "*Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır*" (Kur'an,3/14) Zaman'a göre bu ayette, insanın bir zayıflığının ifade edildiğini ve aynı zamanda insana bir uyarı yapıldığına işaret edilmektedir. O halde insan bu ayeti uyarı olarak ele aldıktan sonra zaafına meyletmemeli ve Allah'ın merhametini kazanmalıdır (Zaman, 2005, s. 11).

Geleneksel iktisatta üretici ve tüketici belirli kalıp davranışlarla hareket etmektedir. Tüketici fayda, üretici ise kâr motivasyonu ile tercihte bulunmaktadır. Geleneksel ekonomi, zenginliğin ortaya çıkarılması ve süreçleriyle ilgilenirken fakirliğin ve yoksulluğun süreçleri üzerine daha az yoğunlaşmaktadır (Zaman, 2015, s. 49). Bu bireysel bir metodoloji oluşturmaktadır ancak İslami anlayışta, sadece kendi faydasını düşünen bireysel tutumlar kabul edilmemektedir (Bknz Kur'an, 9/34). Liberal iktisatta birey kendi çıkarısıyla hareket ederken, toplumun da çıkarına görünmeyen bir el vasıtasıyla ulaşmaktadır. Ancak bu durumun pek çok örnekte istenilen refahı sağlamadığı gözükmektedir. Bu açıdan bireyin kendi hedeflerine (fayda/kâr) ulaşmasıyla toplumsal adalet ve refah elde edilmemektedir. Bu, toplumlarda suç, çatışma ve adaletsizliğe sebep olmaktadır. Dolayısıyla bireysel metodoloji İslami düşünceyle çelişmektedir. Bu açıdan, açgözlü ve bencil eğilimleri olan insandan diğerkâm ve cömert insana bir dönüşüm gerekmektedir. Bu da dayanışmayla ekonomide sağlanabilmektedir (Zaman, 2015, s. 18).

3. Sonuç ve Tartışma⁵

Geleneksel iktisat biliminin gelişimi, kendi toplumsal dinamikleriyle açıklanması gerekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde “Hristiyan düşüncesinden kopuş-Pozitif İlimler-Seküler Bilgi” şeklinde ifade edilen (Tabakoğlu, 2008: s. 31-34) iktisadi düşünce, belirli evrelerden geçerek bugüne ulaşmıştır. Nitekim iktisadın laikleşmesi ve sonucunda bilgi anlayışının değişime uğraması gerçekleşmiştir. Deney ve gözlem yoluyla elde edilen bilgi neticesinde kutsala atıf yapan bilgi değersizleşmiştir. İktisadın geldiği noktada belirginleşen bilgi anlayışı akıl ve gözleme dayalıdır. Ancak İslam İktisadı çalışmalarında insan ve bilgi anlayışı bu noktada farklılaşmaktadır. Bu açıdan insanı değer yargularıyla tanımladıktan sonra bilgiyi de aynı şekilde tanımlama zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim İslam İktisadı çalışmaları yapan Sabahattin Zaim, Ahmet Tabakoğlu, Mehmet Asutay ve Asad Zaman’ın *bilgi anlayışı*⁶ (epistemoloji) geleneksel iktisadi görüşten farklıdır. Bu açıdan bilgi, Müslümanların temel referans kaynakları Kur’an ve Sünnet’ten bağımsız düşünülmemektedir.

Geleneksel iktisadi görüş insan üzerinden temel düşüncesini ‘homoeconomicus’ ile şekillendirmiştir. Ana akımın dışında farklı görüşler belirtilmesine rağmen, genel eğilim bunu tercih edegelmiştir. Ancak bu insan anlayışı, insanı eksik tanımlamaktadır. İnsan davranışlarının birçok gerekçesi olabilmektedir. Ana akım iktisadın ‘homoeconomicus’ u insanı sadece bir yönden ele almakta; bu da insanın ekonomik davranışlarında bencil, paylaşımsız ve üstün bir konuma gelmeyi ve bunu hedeflemesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. İnsanın maddi yönü olduğu gibi manevi yönü de bulunmaktadır. Bu açıdan insanı sadece maddeyle ilişkisi üzerinden bencil, çıkarıcı ve paylaşımsız tanıyan faydacı insan anlayışı İslam iktisadı çalışmalarında eleştirilmektedir. İnsanın farklı yönünü de vurgulamak üzere farklı *isimlendirmeler* tercih edilmiştir. Bu açıdan Homo İslamicus, ‘Müslüman’, ‘Yeryüzünün Halifesi’ ve ‘Tebaa/Tabii’ gibi terkipler kullanılmıştır.

İktisat bilimi oluşturduğu ‘iktisadi insan’ anlayışını akılcı ve rasyonel olarak tanımlamaktadır. *Rasyonalite* kavramı; bireyin mevcut seçenekleri, akılcı bir anlayışla -kendi fayda ve kârına en çok olanı tercih etmesi- hayat bulmaktadır. Bu düşünceye göre kişi kendi çıkarlarını azamileştirdiğinde toplumun çıkarı/refahı da görünmez el ile en iyi seviyeye ulaşacaktır. Ancak bu durumda rasyonalite dünyalık ve maddi kazanım şeklinde belirlenmektedir. Asutay insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını ifade ederken, rasyonaliteyi de iki dünyalık

⁵ Bu kısımda bilgi anlayışı, kullanılan isimlendirme, rasyonalite, objektivite ve fayda/kâr unsurları üzerinden analiz yapılmaktadır. Analizde ve metnin önceki kısmındaki, yazarların düşüncesine doğrudan atıf yapılmaktadır. Ancak bu çalışmada yazarların konuyla ilgili eserlerinin ilgili bölümleri incelenerek değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Herhangi bir bilgi kaybına sebep olmamak açısından bu kaynakları belirtmekte fayda bulunmaktadır:

Zaim’in “İslam-İnsan-Ekonomi”, Tabakoğlu’nun “İslam İktisadına Giriş”, Zaman’ın “Re-Defining Islamic Economics”, “Islamic Economics: A Survey of the Literature” ve “Towards A New Paradigm for Economics” Kallek’in “Sosyal Servet İslamda Yönetim-Piyasa İlişkisi, Asutay’ın “A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System” ve “Conceptualisation of the Second Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance : Examining the Overpowering of Homoislamicus” makalelerinden/kitaplarından istifade ediler yazarların insana dair yaklaşımları belirlenmiştir.

⁶ Epistemoloji: Bilgi kaynağı, kapsamı üzerinde çalışma yapan felsefi alandır.

rasyonalite olarak belirtmektedir. Tabakoğlu, aklın inancı zorunlu kıldığından yola çıkararak sadece maddi değil manevi kazanımın da göz önünden bulundurulmasını ifade ederken; Zaim ise tek taraflı (maddi yönlü) bir rasyonalitenin ahlaki değerleri ihmal etmesinden dolayı toplumun refahına olumsuz yansıtacağını belirtmektedir. Zaman, salt fayda odaklı akıl yoluyla seçim yapılamayacağını çünkü bunun toplumun refahına hizmet etmeyeceğini vurguladıktan sonra Kur'an ve Sünnet referanslı bir anlayışı önermektedir. Çünkü insanların birbirlerine karşı aynı çıkarıcı anlayışla yaklaştığı toplumlarda aidiyet, dayanışma, paylaşım, adalet vd. toplumun ihtiyacı olan dinamikler gelişmemektedir. Bu durum gelir dağılımındaki adaletsizliğin yüksek olduğu ülkeler/bölgelerde gözlemlenebilmektedir.

Objektivite kavramı gereğince 'İktisadi insan' mevcut seçenekleri değer yargılarından bağımsız ele almaktadır. Bir yöntem olarak iktisatçıların kullandığı nesnellik kavramı tarafsızlığı ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan eleştiriye tabi tutan Zaman, insanın tamamen nesnel olamayacağını, tersine değerler barındırdığından taraflı olması gerektiğine işaret etmektedir. Zaim'e göre, geleneksel iktisat aslında değer yargılarından bağımsız değildir ancak böyle bir izlenim vermek istemektedir. Bunun bilimsel çalışma usulüne uymayacağını söyleyen Zaim, değer yargıları olan ve bunu ifade eden çalışmaların bilimsel olmasının daha anlamlı olduğunu vurgulamaktadır. Bilginin kaynaklarından biri olarak sadık haberi (Kur'an ve Sünnet) gören Tabakoğlu ve Asutay değer yargılarından bağımsız bir nesnelligi dışlamıştır.

Homoeconomicus'un *fayda/kâr anlayışı* bireysel ve hedonisttir. Bu açıdan Bentham'ın insanı hazcı tanımlayışı daha sonra neoklasiklerin marjinalist devrimiyle matematiksel olarak ifadesi olarak günümüze kadar oluşan homo-economicus için "en büyük sayı için en büyük mutluluk" anlamlı bir seçimdir. Bu açıdan maksimum fayda/kâr hedefi olan bireyin, toplumun refahına da olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir. Ancak mevcut ekonomik sorunlar (gelir dağılımının adaletsizliği, yoksulluk, işsizlik, açlık vd.) göstermektedir ki bireysel anlayış toplumsal refahı olumsuz etkilemektedir. Bu doğrultuda salt fayda/kâr muhasebesi yerine toplumsal refaha katkıda bulunabilecek adil ve dengeli bir sistemin tercih edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda bireyi sadece maddi eğilimleriyle tanımlamak yerine manevi değerleriyle birlikte izah etmek daha isabetli bir analiz olmaktadır. İnsanın ahlaki özelliklerinin hazcı ve bireysel özelliklerinden daha fazla toplumsal refaha katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

İslam iktisadi çalışmaları yapan düşünürlerin kapitalist sistemin ürettiği iktisadi insanı kabul etmedikleri çalışmamızda gösterilmektedir. Ele alınan düşünürlerin ortak noktalarından bir diğeri; iktisadın veya sosyal hayatın her alanının, dini alanın içinde görmeleridir. Bu açıdan; iktisadi hayat, sosyal hayat, din hayatı diye ayrımlar yapılmamaktadır. İktisadi davranışların kendi içerisinde uhrevi karşılığı olduğunu ve Müslümanların bu düşünceden hareket etmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Bu anlayışla modern İslam iktisadi düşünürlerinin fikirlerinden yola çıkarak İslam iktisadındaki insan tasavvurunun, insanın tüm hal ve davranışlarını kapsadığı söylenebilmektedir.

Teorik çerçevede gerçekleşen çalışmanın pratikte nasıl bir karşılığa sahip olduğu sorusu bu çalışmanın maksadını aşmaktadır. Ancak çok sayıda araştırmının da gösterdiği gibi, Müslümanların iş ahlakı ve bireysel tercihleri hususunda değer merkezli hareket etmediği göze çarpmaktadır. Aysan vd. çalışmalarında inanç ve rasyonelitenin pratikte bir paradoks oluşturmadığını; İslami bankacılık müşterilerinin faiz oranlarına karşı duyarlı olduklarını ortaya koymuşlardır (Aysan, Disli, Duygun ve Ozturk, 2018). Aynı şekilde, Kızıltepe ve Yardımcıoğlu'nun yaptıkları çalışmada Sakarya'daki Diyanet personelinin faiz hassasiyetlerinin oldukça zayıf olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, Sakarya'daki diyanet personelinin neredeyse üçte birinin hiç faiz hassasiyeti olmadığı, üçte birinin kararsız olduğu ve sadece üçte birinin faiz hassasiyeti olduğu ortaya koyulmuştur (Kızıltepe ve Yardımcıoğlu, 2017). Bu çalışmaların sayısını arttırmak mümkündür. Bu noktada şu soruyu sormak ve tartışmayı açmak gerekmektedir: “Müslümanlar, Homoislamicus gibi iktisadi seçimler yapmakta mıdır?” Bu soruya yazarın kapsamlı bir yanıt vermesi oldukça güçtür. Bu soru ayrıca din ve gündelik hayat arasındaki uyum/uyumsuzluk tartışmalarına da kapı aralamaktadır. Yani din, zihniyet dünyamızı ve gündelik pratiklerimizi ne kadar şekillendirmektedir? Pakdemir yapmış olduğu çalışmada bu konuda oldukça çarpıcı şeyler söylemektedir. Dini misyona sahip bir yurtta kalan dindar öğrencilerin, ait oldukları dünya ile yaşadıkları dünya arasındaki ayrımı gündelik hayat pratikleri üzerinden açıklamaktadır. Oldukça ilginç noktalara değinen çalışma, gençlerin “Araf'ta salınımlar” sergilediklerini ortaya koymaktadır (Pekdemir, 2019). Peki, bu salınımlar sadece gençlerde mi görülmektedir? Bu ve benzeri soruların sayısını arttırmak mümkündür. İlk sorumuza geri dönersek, Müslümanların homoislamicus gibi hareket etmedikleri aksine *Araf'ta salınımlar* sergiledikleri gözlemlenebilmektedir.

Bir diğer yandan, bu çalışmada homoeconomicus'a karşı homoislamicus önerilmemektedir. Yazar, bunun tepkisel bir yaklaşım olacağını düşünmekte ancak okuyucuların, araştırmının seyirini takip edebilmesi için tartışma bölümüne kadar konuyu teorik düzeyde incelemeyi tercih etmiştir. Müslümanların, homoeconomicus ile homoislamicus arasındaki salınımlarını incelemek ve bu tartışmayı derinleştirmek için bu çalışma bir işaret fişegi mahiyetindedir. Yeni araştırmacıların teorik düzeyde olan bu çalışmayı gündelik hayata taşımaları ve pratikteki ayrımları tespit ederek yeni modellemeler yapmaları önerilmektedir.

Tablo 1: İnsan Yaklaşımları Toplu Gösterim

Kişi/Model	Bilgi Anlayışı	Kullanılan İsimlendirme	Rasyonellik	Objektivite	Fayda/Kâr
Neoklasik Model	Pozitif bilgi. Akılcı, soyutlayıcı ve Tümdengelimci yöntem izlenir.	Homoeconomicus	Rasyoneldir	Değer yargılarından bağımsız nesneldir.	Max. Fayda/Kâr
Sabahattin Zaim	Değer yargılarıyla (Kur'an ve Sünnet) ilişkili bilgi anlayışı tercih edilir.	Homoislamicus	Salt dünyevi rasyonellik değil uhrevi rasyonellik de hesaba katılır.	Değer yargılarıyla birlikte nesneldir.	İslam Hukuku ve ahlâkı çerçevesinde Fayda/kâr hedeflenmektedir.
Ahmet Tabakoğlu	1.Beş duyu 2.Akıl 3.Sadık Haber* (Kur'an,Sünnet)	'Müslüman' ı tercih etmiştir	Allah'a güvenen bir rasyonalite	Mantık inancı zorunlu kılar. Değer yargılarından bağımsız nesnellik mümkün değildir	Âdil kâr/fayda ve kanaat anlayışı
Mehmet Asutay	Kur'an ve Sünnet temelli bir bilgi anlayışıdır.	Homoislamicus Tabaa'ya (Tebaa/Tabi)	Mutlak rasyonellik (dünya ve ahiret mutluluğu)	Bilgi anlayışı gereği kutsala atıf yapar. Değer yargıları içerir.	Ahlaki değerler ve manevi (dini) değerler belirler.
Asad Zaman	1.İnsan bilgisi 2.Teknik bilgi 3.Hikmet Bilgisi* Kur'an, Sünnet (Hepsi iç içedir)	Homo İslamicus	Sadece akıl yoluyla seçim yapılmaz. İlahi Kaideler ve Sünnet'de tercihleri belirler.	Tarafli ve Ahlaki değerler ve manevi (dini) değerler belirler. dönüşümün parçasıdır.	Diğergâm tüketim ve üretim. Paylaşımçı ve dayanışmacı anlayış (süreç odaklı)

Kaynak: Literatürdeki makalelerden esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

Kaynakça

- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla "Homo Economicus". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 29–41.
- Asutay, M. (2007a). Conceptualisation of the Second Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance : Examining the Overpowering of HomoIslamicus. *IIUM Journal of Economics and Management* 15, 15(2), 167–195.
- Asutay, M. (2007b). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 2, 3–18.
- Aysan, A. F., Disli, M., Duygun, M. ve Ozturk, H. (2018). Religiosity versus rationality: Depositor behavior in Islamic and conventional banks. *Journal of Comparative Economics*, 46(1), 1–19. doi:10.1016/j.jce.2017.03.001
- Baloğlu, B. (2004). İktisadın Sosyal Boyutu. *Sosyoloji Konferansları*. doi:10.18368/sk.55457
- Bentham, J. (1781). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Batoche Books. doi:10.1017/S1062798700004543
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Candan, E. ve Hanedar, A. Ö. (2005). İktisat Neden Bir Kapalı Kutudur? Hâkim İktisadın Değer Yargısı – Sınama İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi Kongreler Dizisi(IV)*, (March), 25–27.
- Dinler, Z. (2004). *İktisada Giriş* (14. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Erkekoğlu, C. L. (2015). *Seküler İktisadi Doktrinin Eleştirisi Çerçevesinde Ortadoğu- İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyonun Esasları*. Marmara Üniversitesi Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu Ve İslâm Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı. doi:10.1017/CBO9781107415324.004
- Kazgan, G. (2011). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kızıltepe, K. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 0–0. doi:10.25272/j.2149-8407.2017.3.2.08
- Levent, A. (2019). Homo Economicus, Rasyonel Birey ve Ortodoks İktisat. *İnsanı Yeniden Düşünmek* içinde (ss. 101–131).
- Madi, İ. (2014). *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi*. Marmara Üniversitesi Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu Ve İslâm Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı. doi:10.1017/CBO9781107415324.004

- Özel, M. (1994). İktisadi Düşüncenin Laikleşmesi. M. Özel (Ed.), *İktisat Risaleleri içinde* (ss. 7–33). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pekdemir, K. (2019). Din ve Zihniyet: 20-25 Yaş Aralığındaki Erkek Öğrencilerin Gündelik Hayat Pratikleri. *Journal of Humanity and Society (İnsan & Toplum Dergisi)*, 9(1), 1–34. doi:10.12658/m0272
- Ruben, E. B. (2013). *İktisadın Unuttuğu İnsan*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Sarfati, M. (2004). Rasyonalite Ve Neoklasik Kuram. *Ekonomik Yaklaşım*, 16(57), 103–130. <http://www.ejmanager.com/mnstemps/94/94-1395673474.pdf> adresinden erişildi.
- Sedlacek, T. (2012). *İyi, Kötü & Ekonomi : Gilgamiş'tan Wall Street'e İktisadi Anlam Arayışı*. (A. S. Erdoğan, Ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Stiglitz, J. E. (2012). *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* (A. İnsel, Ed.). İstanbul. İletişim Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslam İktisadına Giriş* (2. bs.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ulu, A. (2010). Tâbiîn. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Zaim, S. (1992). *İslam-İnsan-Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Zaman, A. (2005). Towards A New Paradigm for Economics. *Journal of King Abdulaziz University-Islamic Economics*, 18(2), 49–59. doi:10.4197/islec.18-2.3
- Zaman, A. (2008). Islamic Economics: A Survey of the Literature. *Available at SSRN 1282786*, 1–85. doi:10.2139/ssrn.1282786
- Zaman, A. (2015). Re-defining Islamic economics. *Islamic Economics: Basic Concepts, New Thinking and Future Directions*, (March 2013), 58–76.

Extended Abstract

Homoeconomicus is found in economic models as one of the major assumptions of mainstream economics. This assumption, while providing the internal consistency of the models, also constitutes human thought. There are objections to Homo-economicus from Heterodox economics along with Orthodox economics. In this study, comparative analysis will be made after the ideas of modern Islamic economics thinkers about this human thought.

In the study, firstly, the human thought of mainstream economics is explained. It is clear that economics affected by the physical sciences wanted to create laws similar to gravity. For this reason, human is designed mechanically. The characteristics of this person are: Full knowledge, rational behavior (according to the principle of utility), performs pleasure and pain accounting, being free and equal. We have identified four concepts for comparison. These are: understanding of knowledge, rationality, objectivity and benefit / profit approach. Within the framework of these concepts, the views of Islamic economists were compared with the idea of homo-economicus. It is the first in the literature to explain the criticisms of homo-economicus of Islamic economists with these concepts. However, the study is limited to the views of four Islamic economists. These Islamic economists are: Ahmet Tabakoğlu, Sabahattin Zaim, Mehmet Asutay and Asad Zaman. Of course, based on these limited views, we cannot obtain the views of all Islamic economists. However, these opinions still give us important details.

First of all, we can say that the sources of knowledge of Islamic economics are different. Quran and sunnah are the main reference sources. The fiqh created by Islamic scholars through ijtihad from these sources directs human behavior. The knowledge gained through experimentation and observation in economic science has devalued normative knowledge. However, Islamic economists consider normative knowledge as important. This is an important information that shows differentiation. Because if we define a human being as a living being with values, then the source of information also differs. Homo-economicus describes the assumption only by material choices. There is a need for an opinion that takes into account the material and moral choices of man. Islamic economists who want to draw attention to this issue have defined people in a different way. These are: Muslim, Caliph of Allah on Earth, Homo-Islamicus.

Mainstream economics defines man as a rational being. Being rational means that he chooses the most suitable one for his own interests among the available options. However, recent studies in mainstream and heterodox economics reveal that people are not rational. Because people do not make their choices only by measuring the benefit, but also emotion, thought, religion, culture etc. Numerous factors affect people's choices. Islamic economists say that people make choices considering their material and moral values.

In accordance with the concept of objectivity, 'Economic people' handle the current options independently of value judgments. As a method, the concept of objectivity used by economists means impartiality. However, according to Zaim, people cannot be completely objective because they have values that affect people's choices. However, Zaim says that mainstream

economics is also not objective. Other Islamic economists in the study also did not accept objectivity independent of value judgments.

The idea of benefit / profit of Homo-economicus is individual and hedonist. The individual with the maximum benefit / profit target is considered to contribute positively to social welfare. However, current economic problems (unfairness of income distribution, poverty, unemployment, hunger, etc.) show that hedonist individualist thinking negatively affects social welfare. Accordingly, it is a more accurate analysis to explain the individual with his spiritual values instead of defining it only with his material tendencies. It is thought that the moral characteristics of man will contribute to social welfare more than the hedonistic and individual characteristics.

It is shown in our study that Islamic economists do not accept homo-economicus, which is an important assumption of the mainstream. All of the Islamic economists in our study are accepting economic and social life as a part of religious life. Therefore, there are no distinctions such as economic life, social life, religious life.